

2008 DÜNYA GIDA KRİZİ VE TÜRKİYE'DE ETKİSİ

Doç.Dr.Vedat CENGİZ¹
Ersin İLHAN²

- 1 Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Bölümü, Kocaeli
- 2 Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Gıda ve Kontrol Genel Müdürlüğü

ÖZET

Gerek sürdürülebilir yaşam, gerekse kalkınma için üretilen ve tüketilen gıda maddeleri fiyatlarında, hızla artan dünya nüfusu, global iklim değişiklikleri ve gıdaya erişim imkanları gibi temel nedenlerden dolayı son yıllarda önemli artışlar meydana gelmiştir. Yıllar ilerledikçe bu artışlar devam etmiş ve tarımsal ürünlerin dünya üzerinde dengesiz dağılımı, arz ve talep dengesindeki sert değişimlerin yanı sıra siyasi istikrarsızlıklar da girince gıda fiyatlarındaki artışlar daha hızlı yaşanmıştır. Gıda fiyatlarında yaşanan bu hızlı artışlar 2007 yılının başlarında Dünya'da gıda krizine neden olmuştur. Bu kriz insanları diğer krizler gibi dolaylı değil direkt etkilemiş, bundan tarımsal ürünlerin arzını, petrol fiyatlarını ve ülkelerin dış ticaret hacmini olumsuz etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: Gıda krizi, tarımsal fiyatlar, gıda politikası.

1.GİRİŞ

Gıda temini, canlıların yaratılışından itibaren en önemli yaşam uğraşısı olmuştur. Su ve gıda olmadan yaşamın sürdürülmesi olanaksızdır. Yaşam süresi içerisinde insanlar, kendilerini dış dünyadan gelebilecek tehlikelere karşı korumanın yanında, gıda ihtiyacını karşılamak için mücadele etmiştir. Artan nüfus ve kaynakların azalması ile gıda temini ve kişi başına düşen gıda miktarı düşmeye başlamıştır. Paranın icadı ile insanlar gıda maddelerinde

karınlarını doyurmanın yanında ihtiyaçlarından fazlasını ya ticaret yaparak başka insanlara satmış ya da depolamıştır. Çeşitli yöntemlerle muhafaza işlemleri geliştiren insanlar için gıda bulamama korkusu, iklim ve dış etkenler de eklendiğinde gereğinden fazla gıda tüketimine gitmiştir ve insanların ekolojik ayak izi büyümüştür. Artan nüfus, iklimsel değişiklikler, köylerden şehirlere olan hızlı göçler, zengin ile fakir arasındaki kişi başına düşen milli gelir farkının açılması, ham madde fiyatlarının artması neticesinde 2007-2008 yıllarında Dünya gıda krizine neden olmuştur.

Günümüzde ekonomik büyüme, iklim değişikliği, yüksek enerji fiyatları, küreselleşme ve hızlı kentleşme, gıda tüketimi ile üretimi ve piyasalarını etkilemiştir. Dünya gıda piyasalarında özel sektörün öneminin artması da bu oluşuma katkıda bulunmaktadır. Gıda arzında yaşanan değişimler, artan mal fiyatları yeni üretici tüketici ilişkileri, gıda güvencesinden yoksun kesimler ve geçimlik işletmeler için oldukça önemli sorunlar yaratmaktadır. Tüm bu sorunları iyi analiz etmek, günümüz trendlerini yorumlamak ve dünyada ortaya çıkan zorlukları kavramak, politik karar vericiler için oldukça önemli konulardır. Zira karar vericiler, bölgesel, ulusal ve uluslararası boyutta artan sorunlarla ilgilenmek durumundadırlar.

Dünya gıda krizi esnasında duraklayan gıda ticareti fiyatların artması ile artış eğilimine girmesi fiyatlara karşı az duyarlı bir durum oluşturmaktadır. Bu ortamda ticarete rekabetçi konumunu koruyan ülkelerin ihracat gelirlerinin de artacağını söyleyebiliriz. Türkiye gibi tahıllar, şeker, yağlı tohumlar, gibi temel tarımsal ürünlerde rekabet sorunu yaşayan ülkelerin artan fiyatlardan rekabet gücü açısından olumlu etkilendiği değerlendirilmektedir. Bu durumun ürünlerin maliyetlerini de göz önüne alınarak yapılırsa tarım politikalarının belirlenmesinde önemli olacaktır.

Yapılan bu değerlendirmenin gerçekliğinin araştırılması Türkiye açısından önem arz etmektedir. İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD)'nin ülkelerin tarımsal destek politikalarını incelemek için yürüttüğü çalışmalar ve kullanılan göstergeler bu ülkelerin tarım sektöründe ne ölçüde rekabetçi olduğunun irdelenmesi ve ülkeler arası kıyaslama açısından önemlidir.

Temel nedenler arz ve talep dengesinin değişmesi ile ilgilidir. Bu dengenin talep yönünde aşırı değişmesi, arz yönünde de arzu edilen artışların sağlanamaması dünya gıda krizinin ortaya çıkış nedenlerini oluşturur.

Türkiye’de uzun yıllardır süregelen politika-

larla desteklenen ve korunan temel tarımsal ürünler açısından bakıldığında tarımsal yapı ve girdi maliyetlerine dayanan ürün toplam maliyetlerinin ve ürün fiyatlarının yüksek ya da düşük seyretmesinde etkili olmuştur. Maliyetlerin yüksek olduğu tarımsal ürünlerde dünya fiyatlarının seyri yukarı yönlü olmadığı sürece rekabet şansı da azalmaktadır.

Bu çalışmanın amacı 2008 dünya gıda krizinin genelde dünya ekonomisi ve özelde Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerinin incelenmesidir. Bu çerçevede çalışmanın birinci bölümde gıda krizinin tanımı, Dünya’da en önemli gıda krizlerine değinilmiştir. İkinci bölümde 2008 Dünya gıda krizinin nedenleri tek tek incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise 2008 Dünya gıda krizinin Türkiye’de etkisi değerlendirilmiştir. Kriz dönemindeki gelişmeler ve sonrasında dünyada tarım piyasalarında oluşan duruma göre, seçilmiş tarımsal ürünlerin maliyet ve fiyatlarındaki gelişmeler üzerinde durulmuştur. Sonuçta elde edilen bulgularla, mevcut maliyet yapılarıyla ürünlere sağlanan destekler arasındaki ilişki irdelenmiş, kriz sonrası dönemde söz konusu ürünlerin dünya piyasalarında gösterebilecekleri fiyata bağlı rekabet düzeyinin anlaşılması ve rekabet gücünün artırılması için politika önerileri yapılmıştır.

2.GIDA KRİZİ

Gıda fiyatlarındaki artış nedeniyle gıda tüketiminde ortaya çıkan azalma ve dolayısıyla aç nüfus sayısında ortaya çıkan artış küresel gıda krizi olarak adlandırılmaktadır.

Dünyada gıda fiyatlarındaki artış ile aç insan sayısındaki artış doğru orantı göstermektedir. Bu duruma ise “*Küresel Gıda Krizi*” denir.

Gıda fiyatlarındaki artışın gıda krizi olarak adlandırılmasının sebebi yeterli düzeyde beslenemeyen insan sayısının kısa bir süre içerisinde kayda değer oranda artmasıdır. Gıda ve Tarım Örgütü (FAO)’nün kabul ettiği tanımlamaya göre yeterli beslenememe veya kronik açlık (undernourishment / chronic hunger) kısaca günlük alınan gıda miktarının, günlük aktivite için gerekli olan enerjiyi sağlayamaması durumudur. Günlük olarak gerekli enerji miktarı; kişinin yaşına, vücut ölçülerine, aktivitesine ve psikolojik durumuna göre değişmekle beraber 1800 kcal olarak kabul edilmiştir.

Buna göre yaşam ve enerji için gerekli gıdanın gıda fiyatlarındaki artışlardan kaynaklı yeterli ve dengeli olarak zamanında alınamaması gıda krizine yol açmaktadır denilebilir. Neticede ülkeler ve insanlar yaşama ve üretme gücünü çok olumsuz etkileyen açlık riski ile karşı karşıya kalmaktadırlar.

Ekonomik kriz, mali kriz, sosyal kriz, söy-

lemleri ile dolu iken son dönemde gıda krizi kavramını çok kullanmaya başladık. Bu krizin tüm dünyayı etkileyecek olması, diğer krizlerden ayıran en büyük etken olmasıdır.

3. 2008 GIDA KRİZİ

Gıda fiyatlarında 2008 yılının ikinci yarısından itibaren belirli oranlarda düşüşler ortaya çıkmış olsa da, ortalama fiyat düzeyi kriz öncesi düzeyden çok daha yüksek gerçekleşmiştir.

Dünyada yeterli beslenemeyen insan sayısının azaltılması, 2000 yılında Birleşmiş Milletler'in 'Binyıl Zirvesi'nde (Millenium Summit) belirlemiş olduğu 'Binyıl Kalkınma Hedefleri' (Millenium Development Goals, MDG) arasında yer almıştır. MDG çerçevesinde, 1990 yılına göre yetersiz beslenen nüfusun toplam nüfus içindeki payının 2015 yılı itibariyle yarıya indirilmesi hedeflenmiştir. FAO'nun 2015 yılında yayımladığı 'Dünyada Gıda Güvensizliğinin Son Durumu' raporuna göre, dünyada 795 milyon yetersiz beslenen insan bulunmaktadır.

2010 yılında bir önceki yıla göre bir düşüş olsa da sayı yine de yüksektir. Aynı zamanda 1969-1971 döneminden bu yana görülen en yüksek rakamdır. Yeterli beslenemeyen insan sayısının en fazla olduğu yer 578 milyon kişi ile Asya ve Pasifik ülkeleridir. Bu sayının yeterli beslenemeyen insan sayısı içinde Gıda ürünleri fazlasının ihtiyacı olan bölgelere gönderilememesinin başka bir sebebi bu ürünlerin ticaretinin özelliğinden kaynaklanmaktadır. Gıda ürünleri uluslararası ticarete çok az konu olmakta ve tüketim büyük çoğunlukla üretilen yerde gerçekleştirilmektedir. Örneğin üretilen toplam pirincin sadece %5 ila %7'si uluslararası ticarete konu olmaktadır. Buğdayda bu oran çok daha yüksektir. Buna rağmen %20'yi geçememektedir. Buna bağlı olarak aynı ürünün farklı ülkeler arasındaki fiyat farkı çok büyük olmaktadır. Amerikan Tarım Bakanlığı'nın verilerine göre 2007 yılı itibariyle ABD'deki bir ton pirincin fiyatı Tayland'daki fiyattan 133 ABD Doları daha fazladır. Bu oran %62'dir.

4.KÜRESEL GIDA KRİZİNİN NEDENLERİ

2008 yılı sonrasında Dünya'da gıda fiyatlarındaki aşırı fiyat artının birçok nedeni bulunmaktadır. Fakat bunlardan başlıca 6 neden öne çıkmaktadır.

- 1- Rekabetçilik
- 2-Desteklemeler
- 3-Arz ve Talep Dengesi
- 4- Büyüme
- 5- Küreselleşme

6-Petrol Fiyatlarının Maliyetleri Artırması

5. TEMEL GIDA FİYATLARI ARTIŞININ NEDENLERİ

Fiyat yükselmesinin ardında; nüfus artışı, beslenme biçimindeki değişiklikler, yüksek taşıma maliyetleri ve biyoyakıtlara doğru kayış olduğu görülmektedir. Tarım sektöründe üretim farklı faktörlere bağlı olmakla beraber, hâlâ yağış, kuraklık gibi iklim koşullarıyla yakından ilgilidir. Piyasa ve fiyatların oluşumu diğer mal ve hizmetlerden farklı olup, arz yıldan yıla hatta daha uzun sürede değişebilmektedir. 2000 yılından sonra, fiyat artışlarında, genel nüfus artışı yanında, Hindistan ve Çin gibi gelişmekte olan ülkelerdeki büyümeye bağlı olarak bu ülkelerdeki beslenme biçiminin değişmesi, gıda stoklarının azalması, tarımsal yatırımların uzun süreden bu yana ihmal edilmesi gibi etmenler, etkili olmuştur. Hızlı fiyat yükselişleri ve satın alma gücü düşüşüne bağlı olarak yoksulluk üzerinde olumsuz bir etkiye bulunmuştur.

Haiti, Mısır, Kamerun, Senegal, Fildişi Sahili ve Moritanya'da gıda fiyatlarının yüksekliği karşısında protestolar yaşanmıştır. Mısır, Vietnam, Hindistan gibi önemli pirinç ihracatçısı ülkeler bu maddeler ihracatını yasaklamışlardır. Türkiye'de ekim alanındaki ve verimlilik düzeyindeki dalgalanmalar ile ürün fiyatlarında dış piyasalarda meydana gelen hareketlilik doğrultusunda oluşan seyir; yurt içindeki fiyat düzeylerinin yüksek seyretmesinde önemli rol oynamıştır. Ayrıca yağlı tohumlarda fiyatların yükselmesi tarımsal alanın daha fazla hububataya kaydırılmasını engellemiştir .

Gıda krizine neden olan yükselen gıda fiyatlarıdır. Gıda fiyatlarının artma nedenleri altı başlık altında toplanır:

- 1-İklimsel faktörler ve kuraklık
- 2-Tarımsal ürün stoklarının kaldırılması
- 3-Tarımda şirketleşme ve tekelleşme
- 4-İhracata dayalı üretim
- 5-Gıda tüketim alışkanlıklarındaki değişimler
- 6-Gıda üzerinde finansal spekülasyon yapılması

6.2008 GIDA KRİZİ SONRASI TÜRKİYE'DEKİ GELİŞMELER

Türkiye' de tarımsal üretimin karlılığının incelenmesi açısından girdi ve çıktılardaki fiyat değişimleri ile bunların arasındaki ilişkilerin irdelenmesi önemlidir. Örneğin, mazot ve gübre gibi iki girdinin fiyat değişimleri tarımsal üretim maliyetlerini yakından ilgilendirmesinin ürün fiyatlarının yanı sıra birbiriyle ilişkisi tarımsal üretimin yeterli

kar marjıyla devamı açısından belirleyici olmaktadır.

2007-2008 döneminde Türkiye’de kuraklık olması ve dünya gıda krizinin de yaşanması nedeniyle gübre ve mazot fiyatlarındaki artış ile tarımsal ürünlerdeki artış kıyaslandığında, tüm ürün fiyatlarında artış yönünde bir dalgalanma yaşanmıştır. Bu dalgalanmalar ile aynı döneme rastlayan emtia piyasalarındaki fiyat artışları girdi maliyetlerini etkilemiş görünmektedir. 2009 yılı sonrasında fiyatların istikrara kavuşmaya başladığı kur hareketlerinin de etkisiyle yeniden girdi fiyatlarında önemli artışlar olmuş, bu durum 2013 yılı sonuna kadar devam etmiştir. TÜİK verilerine göre gübre ve mazot fiyatı endekslerinde 2005 yılından 2013 yılı sonuna kadar yaşanan artışlar (ayçiçeği dışındaki) tüm ürün fiyat endekslerinin üzerinde kalmıştır.

7.TÜRKİYE’DE GIDA VE ENFLASYON İLİŞKİSİ

Gıda fiyatlarındaki enflasyonda gözlenen yükselişin değerlendirilmesi bakımından yurtiçi gıda fiyatlarına İthalat fiyatlarındaki değişimlerinin ne ölçüde yansıdığı anlaşılmaması önem taşımaktadır. Dünya fiyatlarının yurtiçi fiyatlarına ithalat kanalı dışında, beklenti kanalı üzerinden yansıdığı da göz ardı edilemez, çünkü gıda imalatı sektöründe yurtiçi girdi kullanımı ithal girdi kullanımına oranla daha fazladır. Bunun yanında Türkiye’ nin dış ticarete açık bir ekonomiye sahip olma pozisyonundan kaynaklı, ithalat fiyatlarının yüksek seviyesi yurtiçi fiyatlarını da etkilemektedir.

Bazı gıda sektörlerinde ise üretim açığı, ithalat yoluyla karşılanmaktadır. Buna örnek olarak 2005 yılında TÜİK verilerine göre işlenmiş gıda artışında büyük bir etkisi olan bitkisel yağlarda ithalat oranı yerli üretimin iki katı seviyesinde sağlanmıştır. Dünya gıda krizi öncesi olumlu seyreden uluslararası bitkisel yağ fiyatları yüksek oranda hızlanma göstermiş, yurtiçi bitkisel yağ fiyatları da benzer bir eğilim izlemiştir.

Diğer taraftan, Türkiye gibi küçük işletmelere sahip tarımsal üretim yapan ülkelere, üreticiden çok üretim ve pazarlama zincirinin uzunluğu nihai ürünün gerçek piyasasından daha fazla fiyat dalgalanmalarına sebep olmaktadır.

Buna göre, fiyatlardaki dalgalanmalara neden olan etkenler yurtiçi ve yurtdışında birbirine benzemekle beraber, fiyatlardaki yıl içindeki dalgalanmaların spekülasyon nitelikte olduğu gözlemlenmektedir.

Bir diğer önemli gelişme petrole bağlı olarak girdi maliyetlerinin giderek artması, nüfus artış

oranına bağlı biçimde tarımsal ürüne talebin artması ile birleştiğinde arz, talep ve fiyat oluşumunda denge sağlanamamaktadır. Dünyada ve Türkiye’de de yansımada bu gelişmenin de katkısı göz önünde bulundurulmalıdır. Nitekim önümüzdeki dönemlerde teknolojik gelişmelere ve maliyet durumuna göre biyoyakıtların üretim ve kullanımının giderek yaygınlaşması beklenmektedir.

8.SONUÇ

Krizlerin, belirsizliklerin yoğun olduğu bir ortamda, gerek yatırımlarda gerekse uzun vadeli planlarda kurumsal ve işlevsel anlamda esneklik, dayanıklılık ve dirençliliğin ön planda tutulması gerekmektedir. Ekonomik büyüme, hızlı kalkınma, büyük yatırımlar yerine krizlere dayanıklı, acil durumlarda, afetlerden, piyasa dalgalanmalarından en az etkilenecek küçük ve orta boyutlu işletmeler ve çözümler sürdürülebilirliğin temel öğesini önemli ölçüde oluşturmaktadır.

Dünya’da 2008 yılında meydana gelen temel gıda maddelerindeki fiyat artışlarına bağlı gıda krizi, en başta gıda ithalatçısı ülkelere olmak üzere birçok ülkede mali yönden birçok olumsuz gelişmelere neden olmuştur. İthalatın rakamları büyümüş dış kaynaklı gıda enflasyon yükselmiş ürün tedariki ve alternatif ürün piyasalarında sorunlar yaşanmıştır. Ülkelerin ekonomik büyümelerinin önündeki en büyük sorun olan cari açık artmış, küresel pazarlarda gıda ürünleri ticaret hacmi daralmıştır.

Türkiye’de kırsal alanda yaşayan nüfusun ve tarımsal istihdamın gelişmiş ülkelere göre yüksek olması bir başka deyişle kırsal nüfusun fazlalığı ve son yıllarda uygulanan sosyo-ekonomik destek programları olası krizlerin daha hafif atlatılmasını sağlamaktadır. Ancak daha büyük krizlere hazırlıklı olabilmek ve sistemin sürdürülebilirliğini sağlamak adına Brezilya modeli ve diğer kalkınma programlarından mutlaka yararlanılmalıdır.

Tarımda verim ve kaliteyi artıran bitkisel ve hayvansal üretim projeksiyonları, profesyonelliğin desteklenmesi, tarım danışmanlığının geliştirilmesi, tarım sigortaları sisteminin yaygınlaşması, gıda güvenliği ve güvenilirliği yaklaşımının oturması ile gıdaya ulaşım ve adil paylaşım sonucunda refah ve güven içerisinde bir tarım sektörü, krizlerden uzak geleceğe güvenle bakabilecek sağlıklı bir toplumun sigortası olacaktır.

Kısa vadede öncelikle panik ortamına ve stoklamaya neden olan küresel dinamikler istikrara kavuşturulmalıdır. Asya ve Afrika başta olmak üzere yoksulluk ve açlıkla mücadele eden ülkelere acil gıda yardım programları oluşturulmalıdır. BM, FAO, DTÖ gibi uluslararası otoriteler aracılığıyla

temel gıda maddeleri stok envanteri takibi yapılmamıştır. Küresel göçler gibi daha büyük sorunlara neden olmayacak tedbirler alınmalıdır. Kriz esnasında harekete geçirilebilecek etkin ve adil bir stok yönetimi ile gıda krizi önlenmelidir.

Türkiye’de tarımsal politikalarındaki sorunlar tarımda verimliliği olumsuz yönde etkilemektedir. Kamu tarafından yapılan tarımsal desteklemelerin tarım dışında kullanılmasından dolayı, tarıma gerekli yatırım yapılmamaktadır.

Türkiye yüksek maliyetle üretim yaptığı için 2008 dünya gıda krizinde avantaj yaşamıştır. Türkiye’deki harcamalar ve rekabetçilikte gelinen düzey gelişmiş ülkelerdeki ölçülere erişememiştir. Türkiye OECD ülkelerine göre fiyat artışlarında yavaş eğilim göstermiştir. Türkiye’nin üretici ve girişimcilerin azami ölçüde yararlanabileceği şekilde gerekli eşgüdümün sağlanması gerekmektedir.

Türkiye’de enerji, gübre ve ilaç maliyetleri azalmadan ürün fiyatlarında iyileşme görülmeyecektir. Bundan dolayı girdilerde dış piyasa dalgalanmalarının en düşük düzeyde yaşanması için uluslararası ilişkiler açısından gerekli tedbirler alınmalıdır. Tarımsal atıkların gübre ve enerji üretimi için kullanılmasyla yerli kaynaklı girdi üretimi maliyet avantajları oluşturulacaktır.

KAYNAKLAR

- 1.A.Aysa, Gıda Krizi Tarım Ekolojik ve Egemenlik, Metis Yayınevi, İstanbul, 2015.
- 2.Amartya, S. , Özgürlükle Kalkınma, Çev. Yavuz ALOGAN, Ayrıntı Kitapevi, İstanbul, 1996.
- 3.Can,Muharrem(2008.)Maliye Dergisi,Sayı155, Temmuz,89-107, http://dergiler.sgb.gov.tr/calismalar/maliye_dergisi/yayinlar/md/155/06.Muharrem.CAN.pdf/ (Erişim tarihi 27.01.2016)
- 4.Çaşkurlu Sibel.(2011) “Küresel Gıda Krizi”, Ekonomik Yaklaşım Dergisi, Cilt 21, Özel Sayı s:163-194.
- 5.Dinler, Zeynel, Tarım Ekonomisi, Ekin Kitapevi Yayını, Bursa, 1996.
- 6.Gürel Betül,(2013)“Türkiye’de Hayvansal Ürünlerde Gıda Güvençesinin Analizi “ <http://traglor.cu.edu.tr/objects/objectFile/NMI3y-T5B-292013-49.pdf/> (Erişim Tarihi 16.11.2015).
- 7.Gürlük ve Turan, (2008). “Dünya Gıda Krizi: Nedenleri ve Etkileri”, UÜ Ziraat Fakültesi Dergisi(2008),Cilt 22,Sayı 1,63-74.
- 8.Güzeloğlu Turan(2009),TBB dergisi sayı80,299-314, <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2009-80-485/> (Erişim tarihi 27.01.2016)
- 9.Kıymaz, Taylan (2014)“Dünya Gıda Krizi Sonrası Dönemde Tarımsal Ürünlerin Rekabet Durumu: Türkiye Örneği”, Ekonomik Yaklaşım Dergisi, Cilt 25, Sayı 90, Şubat, 21-48.
- 10.Koç, M. , “Küresel Gıda Düzeni: Kriz Derinleşirken”, Nota Bene Yayınevi, Ankara, 2013.

11.T.C.Kalkınma Bakanlığı, Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018),2015 Yılı Programı,Ankara,2014.

12.T.C.Kalkınma Bakanlığı, Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018,Gıda Ürünleri ve Güvenilirliği, Özel İhtisas Komisyonu Raporu,Ankara,2014.

13.Taylan Kıymaz ve Yurdakul Saçlı,(2008) “Tarım ve Gıda Ürünleri Fiyatlarında Yaşanan Sorunlar ve Öneriler”. http://ww.kooptr.com/ekitap/raporlar/taim_gida_fiyat.pdf/ (Erişim Tarihi 01.10.2015)